

STUDIA
GEO
HISTORICA

NR 04|2016 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

Fundacja Centrum GeoHistorii • Instytut Geodezji i Kartografii • Instytut Historii KUL
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US • Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN
Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska, Radosław Skrycki,
Tomasz Związek (sekretarz redakcji), Tomasz Panecki

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

autorzy, Julia Szotysek

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 4

Wojciech Chudziak, Martyna Deszczyńska, Zbigniew Górczak, Maria Jankowska, Iwona Jażdżewska,
Andrzej Klonder, Anna Kołodziejczyk, Andrzej Kopiczko, Małgorzata Elżbieta Kowalczyk,
Adam Kozak, Joanna Kumor-Mielnik, Mieczysław Kunz, Dariusz Lorek, Wojciech Mielewczyk,
Grzegorz Myśliwski, Wiesław Nowosad, Piotr Pabjanek, Marek Radoch,
Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Francesco Somaini, Péter Szabó, Piotr Werner, Filip Wolański

Redakcja map

autorzy, Tomasz Panecki

Adres Redakcji

Fundacja Centrum GeoHistorii
Redakcja Studia Geohistorica
05-082 Stare Babice, ul. Gen. Tadeusza Kutrzeby 4

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego, Fundacja Centrum GeoHistorii,
Instytut Geodezji i Kartografii, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: *Kalisz – Plan miasta i przyległej okolicy* autorstwa Ludwiga von Bröckera z 1802 r.

Skład i łamanie: Artur Hamryszczak

© Copyright by Fundacja Centrum GeoHistorii

ISSN 2300-2875

Nakład 100 egz.

Warszawa 2016

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Ludomir Sawicki

Geografia a krajoznawstwo

(uwagi wstępne Beata Konopska, opracowanie Beata Konopska) 7

Stanisław Herbst

Prace nad „Atlasem historycznym Polski”

(uwagi wstępne Henryk Rutkowski, opracowanie Henryk Rutkowski)..... 14

Artykuły • Articles and theses

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Czym były mazowieckie "płozy"? (uwagi wstępne)

What were the Masovian "płozy"? (Preliminary Remarks) 27

Robert Klimek

Ślady średniowiecznej granicy Warmii między Reszlą a Świętą Lipką

Traces of the Medieval Border of Warmia between Reszl and Święta Lipka 38

Ewa Ziółek

Relacja Grzegorza Piramowicza o osuszaniu Bagien Pontyjskich za pontyfikatu Piusa VI

Grzegorz Piramowicz's Account of Draining the Pontian Marshes during

the Pontificate of Pope Pius VI 51

Krzysztof Boroda

Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji

piwa pełnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.

Income from Czopowe as an Indicator of Regional Diversity of Full Beer

Production in the Cities of the Polish Crown in the 1560s 66

Xavier Rochel

The End of Gaps and Heathlands in French National Forests, 19th Century.

A Case Study Based on Forest Management Plans

Zanik polan i wrzosowisk we francuskich lasach państwowych w XIX w.

Studium przypadku na podstawie planów zarządzania lasami 81

Tomasz Figlus

Typy morfogenetyczne wsi w środkowej Polsce

Morphogenetic Types of Rural Settlements in Central Poland..... 90

Tomasz Babczyński, Tomasz Kubik, Roman Ptak, Grzegorz Strauchold
GIS as a Tool to Analyze the History of Silesia and the Changes in its Political
(and Cultural) Geography
GIS jako narzędzie do analizy historii Śląska oraz zmian w jego geografii politycznej
i kulturowej..... 113

Mateusz Zawadzki
„Tabella miast, wsi i osad Królestwa Polskiego” jako źródło do badań
nad strukturą parafialną województwa lubelskiego
The “Tabella of Towns, Villages and Settlements of the Kingdom of Poland”
as the Source for Research into the Parochial Structure of the Lublin Voivodeship 142

Anna Paulina Orłowska, Bartosz Nowożycki, Grzegorz Pac
Handel wołami na terenie Wielkopolski i Śląska w świetle szesnastowiecznego
spisu jarmarków i komór celnych
The Trade in Oxen on the Territory of the Greater Poland and Silesia in the Light
of the 16th Century Description of Annual Fairs and Toll Houses 153

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

Historical Atlas of Poland in the 2nd half of the 16th Century: Voivodeships of Cracow,
Sandomierz, Lublin, Sieradz, Łęczyca, Rawa, Płock and Mazovia, ed. by Marek Słoń;
transl. by Agata Staszewska; Martha A. Brożyna, Peter Lang Edition,
Frankfurt am Main 1973–[2014],
4 volumes, XXIX + 1597 pp., illustrations, 27 folded maps
(Alexei Frolov) 163

Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval
Communication Networks in East-Central Europe, Budapest 2014
(Archeolingua Series Minor, 35),
ss. 254, 89 il. (w tym 30 map i 4 plany miast)
(Ewelina Siemianowska)..... 169

The World in a Mirror, Word Maps from the Middle Ages to the Present Day,
ed. Jan Parmentier, Museum aan de Stroom, Antwerp 2015, ss. 192, il. 150 + 25
(Lucyna Szaniawska)..... 173

Kartografia morska i krain nadmorskich, red. R. Skrycki, Instytut Historii
i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN, Szczecin 2014;
24 × 17 cm, ss. 204, 54 ryc., 4 tab.
(Jan Rutkowski)..... 177

Алексей А. Фролов, Нина В. Пиотух: Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495–1496 годов). В 3 томах: Москва–Санкт-Петербург, Альянс-Архео, 2008. Т. 1: Исследование и таблицы, ss. 368; Т. 2: Атлас и справочные материалы, ss. 272; Т. 3: Уездные планы последней четверти XVIII века, ss. 266 (Rostysław Sossa).....	182
Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, t. 10–12 (Ra–Rż), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [autorzy haseł: U. Bijak, E. Borysiak, J. Chłędzińska, B. Czopek-Kopciuch, P. Dudek, A. Galasińska, W. Makula-Kosek, I. Nobis, R. Przybytek, P. Swoboda, U. Wójcik, K. Zawodzińska-Bukowiec, Z. Zierhoffer], Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 2015, ss. 160 (t. 10), 146 (t. 11), 168 (t. 12) (Ewa Oronowicz-Kida).....	185
Kit Mayers: The First English Explorer. The Life of Anthony Jenkinson (1529–1611) and his Adventures on Route to the Orient, Devon 2015, ss. 366 (Krystyna Szykuła).....	189
<i>Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports</i>	
Konferencja „Przestrzenne aspekty historycznych badań demograficznych, społecznych i gospodarczych (do 1945 r.)” – Pobierowo, 21–23 października 2015 r. (Michał Gochna)	195
„European Social Science History Conference” – Walencja (Hiszpania), 30 marca–2 kwietnia 2016 r. (Michał Gochna)	195
Zebranie naukowe polskiej sekcji European Society for Environmental History – Warszawa, 16 stycznia 2016 r. (Piotr Guzowski)	196
„Mapa jako narracja interpretacyjna”. XXIX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Wrocław, 24–26 września 2015 r. (Jerzy Ostrowski)	197
Sprawozdanie z konferencji „Województwo poznańskie w XVI w.” – Kościan, 1 lipca 2015 r. (Michał Słomski).....	202
Sprawozdanie z konferencji „Geografia historyczna. Wyzwania przyszłości” – Łódź, 11–12 czerwca 2015 r. (Magdalena Deptuła).....	204

Spis treści

Pro memoria

Alfred Franciszek Kaniecki (1941–2016) 207

* * *

Listy do redakcji 209

Informacja dla autorów • Guidelines for Authors 210

go historyków środowiskowych z całej Europy. W programie spotkania znalazły się dwa referaty – *Wykorzystanie zasobów wodnych w dobrach wielkopsiężących na Grodzieńszczyźnie w XVI wieku* dr Anny Kołodziejczyk (UWM) oraz *Historia środowiskowa i długie trwanie. Klimat, środowisko i społeczeństwo na Sycylii od czasów rzymskich po wczesną nowożytność* dr. Adama Izdebskiego (UJ).

Pierwsze wystąpienie miało charakter analityczny, a związane było z próbą zaprezentowania roli jezior w gospodarce wielkopsiężącej na Grodzieńszczyźnie. Autorka w tradycyjny sposób przeanalizowała klasyczny zestaw źródeł – dokumenty i rozporządzenia ksiąząt litewskich oraz statuty wpływające na sytuację prawną zasobów wodnych. Starła się też określić poziom dochodów osiąganych dzięki rybołówstwu i znaczenie ryb w kuchni władców Litwy. Dużo uwagi poświęciła też sposobom łowienia oraz ochronie ryb. Autorka starała się porównać znaczenie zasobów wodnych Grodzieńszczyzny i Podlasia. Zaprezentowany referat wywołał żywą dyskusję, w której zwrócono uwagę na potencjalne możliwości wykonania badań komparatystycznych i potrzebę szerszego wykorzystania gospodarczego spojrzenia na podjętą tematykę.

Drugie wystąpienie miało charakter syntetycznej prezentacji opublikowanych już wyników analizy źródeł palinologicznych wydobytych z jeziora Pergusa na Sycylii¹. Zostały one skonfrontowane z wiedzą pochodzącą ze źródeł historycznych i dotychczasowymi osiągnięciami historiografii w zakresie dziejów gospodarczych Sycylii i południowej Italii od starożytności do epoki nowożytnej. Autor referatu wskazał na możliwości, jakie daje współpraca przyrodników z historykami, i jednocześnie wyjaśnił trudności wynikające z posługiwania się różnymi warsztatami badawczymi.

W posiedzeniu wzięli udział historycy z Warszawy, Olsztyna, Krakowa, Poznania i Białegostoku. Przewodniczący polskiej sekcji European

Society for Environmental History dr Adam Izdebski zapowiedział kolejne spotkanie, tym razem w Poznaniu. ■

Piotr Guzowski
(Białystok)

„Mapa jako narracja interpretacyjna”. XXIX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Wrocław, 24–26 września 2015 r.

Zabytkowy główny gmach Uniwersytetu Wrocławskiego był w dniach 24–26 września 2015 r. miejscem obrad XXIX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, odbywającej się tym razem pod hasłem: „Mapa jako narracja interpretacyjna”. Inicjatorem i tradycyjnym organizatorem kolejnego dorocznego spotkania badaczy, użytkowników i miłośników dawnych map był Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN, a miejscowymi współorganizatorami – dwie jednostki Uniwersytetu Wrocławskiego: Pracownia Atlasu Historycznego Instytutu Historycznego oraz Zakład Geoinformatyki i Kartografii Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego. Patronat honorowy nad konferencją objęli rektor Uniwersytetu Wrocławskiego prof. Marek Bojarski oraz dziekani wydziałów i dyrektorzy instytutów, którym podlegają obie wymienione jednostki. Impreza została włączona w krajowe obchody Międzynarodowego Roku Mapy 2015–2016, którego logo umieszczono na plakacie, programie i materiałach konferencyjnych.

W konferencji wzięło udział 46 osób (o dwie mniej niż poprzednio w Szczecinie), przede wszystkim pracownicy wyższych uczelni, instytutów PAN oraz bibliotek naukowych, archiwów i muzeów. Przybyli m.in. dwaj zasłużeni nestorzy Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, profesorowie Janusz Gołaski (Poznań) i Andrzej Tomczak (Toruń). Podczas czterech sesji, na jakie organizatorzy podzielili obrady, wygłoszono 22 z 28 zapowiedzianych w programie referatów

¹ L. Sadori i in., *Climate, Environment and Society in Southern Italy During the last 2000 years. A Review of the Environmental, Historical and Archaeological Evidence*, „Quaternary Science Reviews”, 136, 2016, s. 173–188.

o dość zróżnicowanej tematyce, na co pozwalał pojemny (zarówno pod względem czasowym, jak i przestrzennym) przewodni temat konferencji.

Uroczyste otwarcie obrad oraz inauguracyjna pierwsza sesja odbyły się w nastrojowej, bogato dekorowanej sali Oratorium Marianum, gdzie w imieniu organizatorów uczestników konferencji powitał kierownik Zakładu Atlasu Historycznego IH UW r. prof. Grzegorz Strauchold. Krótkie powitalne przemówienia wygłosili także: prorektor UW r. prof. Adam Jezierski, dziekan Wydziału Nauk Historycznych prof. Elżbieta Kościak, przewodniczący Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN prof. Radosław Skrycki oraz kierownik Zakładu Geoinformatyki i Kartografii UW r. prof. Tomasz Niedzielski, który przy okazji poinformował zebranych o powołaniu w tym zakładzie Pracowni Historii Kartografii. Ponadto minutą ciszy uczczono pamięć zmarłego w kwietniu 2015 r. prof. Stanisława Alexandrowicza, jednego z członków założycieli i wieloletniego przewodniczącego (1996–2008) Zespołu Historii Kartografii.

Szczególony charakter miała pierwsza sesja konferencji, jej tematyka nawiązywała bowiem do przypadającej akurat 25 września czterdziestej rocznicy powołania Zespołu Historii Kartografii przy ówczesnym Zakładzie, a od 1977 r. Instytucie Nauki, Oświaty i Techniki PAN, przemianowanym w 1944 r. na Instytut Historii Nauki PAN. Na sesję zatytułowaną nieco na wyrost „Stan polskich badań nad dziejami kartografii” złożyło się sześć referatów.

Dr hab. Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński) w przygotowanym wspólnie z dr hab. Beatą Konopską wystąpieniu podjął próbę podsumowania stanu i perspektyw prowadzonych w Polsce badań z zakresu historii kartografii. Stwierdził m.in., że obecnie najbardziej aktywnymi ośrodkami są na tym polu Warszawa i Wrocław, zmniejszyła się natomiast rola silnych w przeszłości Krakowa i Gdańska. Autorzy referatu wyróżnili przy tym dwa kierunki: a) traktowanie dawnych map jako przedmiotu badań i skupianie się na opisie ich treści i metod kartograficznych, b) traktowanie map jako podmiotu badań i ich analizę w kontekście historycznym z wykorzystaniem różnorodnych źródeł. Wysu-

nięto również nienowemu postulat integracji warsztatów badawczych historyków i geografów poprzez podejmowanie wspólnych inicjatyw.

Obchodzonemu jubileuszowi poświęcony był w całości następny referat pt. *Czterdzięści lat działalności Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN w świetle tematyki konferencji ogólnopolskich i publikacji ich materiałów*, wygłoszony przez Jerzego Ostrowskiego, członka zespołu od 1976 r. Referent przypomniał najpierw genezę i okoliczności powołania tej jednostki naukowej, jej cele i zmieniający się przez lata skład, po czym skupił się na podstawowej formie działalności zespołu, jaką od początku jego istnienia są ogólnopolskie konferencje naukowe, odbywające się prawie corocznie (z kilkoma dłuższymi przerwami) w różnych ośrodkach, począwszy od inauguracyjnej wrocławskiej z 22 listopada 1975 r. Zostały przypomniane miejsca obrad, liczba uczestników i wygłoszonych referatów oraz tematy każdej z 28 dotychczasowych konferencji. Osobno omówiono opublikowane materiały pokonferencyjne – przede wszystkim w 18 tomach serii „Z Dziejów Kartografii”, a także w specjalnych numerach kilku czasopism naukowych – zawierające łącznie pełne teksty 366 referatów¹.

Oryginalne spojrzenie na dorobek ostatniego czterdziestolecia zaprezentowała w referacie pt. *Treści kulturowe w polskich publikacjach z historii kartografii z lat 1975–2015* dr Teresa Bogacz (Wyższa Szkoła Zarządzania „Edukacja”, Wrocław). Związki kultury z historią kartografii zostały tu rozpatrzone w kilku aspektach, m.in. jako czynnik warunkujący rozwój kartografii oraz jako bardziej lub mniej czytelne treści kulturowe zawarte w dawnych mapach. W wyniku przeprowadzonej analizy piśmiennictwa referentka stwierdziła znaczny wzrost udziału tematyki kulturowej w badaniach dawnych map,

¹ Referat ten był w zasadzie streszczeniem i uzupełnieniem podobnie zatytułowanego opracowania autora stanowiącego główną część 19 tomu serii „Z Dziejów Kartografii” pt. *Czterdziestolecie Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk*, przygotowanego pod redakcją Teresy Bogacz i Beaty Konopskiej specjalnie na wrocławską konferencję i wręczonego jej uczestnikom. Tom zawiera również kompletne wykazy zawartości materiałów ogólnopolskich konferencji historyków kartografii, sprawozdań z tych konferencji oraz posiedzeń zespołu, a także krótkie biogramy wszystkich dwudziestu aktualnych członków.

począwszy od połowy lat 80. ubiegłego wieku, co można powiązać z inicjatywami płynącymi ze strony Zespołu Historii Kartografii.

Na znaczenie dawnych planów jako narzędzi rekonstrukcji przestrzeni miejskiej zwrócił uwagę dr Rafał Eysymontt (UWr), który przytoczył liczne przykłady wykorzystania takich planów wykonanych między XVI a XVIII w. przy opracowywaniu wydanych dotychczas zeszytów śląskiego tomu *Atlasu historycznego miast polskich*.

W inny region kraju przeniosło obecnych mające charakter osobistych wspomnień wystąpienie Piotra Grabowskiego, emerytowanego pracownika Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Opowiedział on o swoich badaniach materiałów kartograficznych przechowywanych w zbiorach olsztyńskich bibliotek i archiwów. Przypominał także zorganizowaną z jego inicjatywy w 1995 r. XVI Ogólnopolską Konferencję Historyków Kartografii w Olsztynie, poświęconą dawnej kartografii byłych Prus Wschodnich.

Z dużym zainteresowaniem spotkał się referat dr Doroty Jutrzenki-Supryn (UMK) pt. *Zabytki kartografii w rękach konserwatorów. Interdyscyplinarne metody badań – możliwości i ograniczenia*. Było to już szóste wystąpienie tej referentki na ogólnopolskich konferencjach historyków kartografii, tym razem poświęcone nie konserwacji konkretnych obiektów, lecz ogólnej problematyce zabiegów konserwatorsko-restauracyjnych w odniesieniu do dawnych map, atlasów i globusów, z naciskiem na stosowanie bardzo różnych technik i instrumentów oraz możliwości uzyskania nowych istotnych informacji o zabytkach kartograficznych podczas prowadzenia prac konserwatorskich.

W ostatnim referacie ogłoszonym w ramach pierwszej sesji dr Kazimierz Kozica (Zamek Królewski w Warszawie) scharakteryzował sylwetki i dorobek dwóch twórców szesnastu widoków Wrocławia z 2. poł. XVIII w. – ich autora, słynnego śląskiego rysownika, rytownika i kronikarza Friedricha B. Wenera oraz aktywnego wydawcy Georga B. Probst, który opublikował je w swojej oficynie w Augsburgu.

Jubileuszową sesję zakończyło wystąpienie pani Hanny Modzelewskiej, wdowy po prof.

Stanisławie Alexandrowiczu. Podzieliła się ona z uczestnikami obrad swoimi wspomnieniami ze spędzonych wspólnie z mężem lat, w tym z udziału w różnych imprezach i spotkaniach naukowych.

Tego samego dnia po południu odbyło się zebranie organizacyjne obecnych we Wrocławiu członków Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, na którym zajęto się przede wszystkim sprawą przygotowania i wydania materiałów trwającej właśnie konferencji, propozycjami miejsc i tematów następných spotkań z tego cyklu oraz rozszerzeniem składu zespołu o aktywnych badaczy młodszego pokolenia. Po zebraniu uczestnicy konferencji i zaproszeni goście spędzili wieczór na uroczystej kolacji w pobliskim zabytkowym Domu Steffensa, w tej samej sali, w której odbyła się pamiętna pierwsza Konferencja Historyków Kartografii (wówczas jeszcze bez numeracji) z udziałem 59 osób i 9 wygłoszonymi referatami.

Poranne godziny drugiego dnia konferencji wypełniła wizyta w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, znanym z przebogatych zbiorów dokumentów kartograficznych (ponad 125 tys. arkuszy map). Wybranych 30 cennych i reprezentatywnych obiektów można było obejrzeć na specjalnie przygotowanej wystawie, po której oprowadził ich znawca, dyrektor dr Janusz Gołaszewski. Przybyłym pokazano m.in.: okazały atlas Królestwa Pruskiego wydany w 1751 r. w Norymberdze, kilka efektownych planów śląskich miast oraz jeden z arkuszy unikatowej kolekcji map Odry (z Wrocławiem) z 1796 r.² Dodatkową atrakcją było zwiedzanie pracowni zajmujących się konserwacją dokumentów i ich reprodukcją. Po

² Warto dodać, że zbiory kartograficzne wrocławskiego Archiwum Państwowego zostały częściowo zestawione w dwóch obszernych katalogach oraz syntetycznie opisane (z podziałem na poszczególne zespoły) w materiałach XX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii w Polanicy-Zdroju w 2000 r. Zob.: J. Domański, *Katalog planów miast i osiedli śląskich w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, Warszawa 1973; J. Domański, S. Kalfas-Piotrowska, W. Wysocki, *Katalog map Zarządu Regulacji Rzeki Odry (XVII–XIX w.)*, red. J. Janczak, Warszawa–Łódź 1985; J. Gołaszewski, *Zasób kartograficzny Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, w: *Kartografia polska XIX wieku w dorobku Bolesława Olszewicza*, red. W. Wernerowa, J. Ostrowski, Wrocław–Warszawa 2000, s. 215–222 (Z Dziejów Kartografii, 12).

powrocie do gmachu głównego Uniwersytetu Wrocławskiego uczestnicy konferencji przenieśli się do Instytutu Geografii i Rozwoju regionalnego, gdzie w sali Wincentego Pola odbyły się kolejne sesje referatowe.

Drugą sesję, zatytułowaną „Mapa jako narzędzie zapisu wydarzeń i kształtowania opinii”, rozpoczął Paweł E. Wespiański (Muzeum Warszawy), który w referacie *Kartograficzny obraz niematerialnych zjawisk i zdarzeń przestrzennych w miastach na przykładzie planów Warszawy z lat 1641–1947* najpierw uzasadnił ramy czasowe rozpatrywanych przedstawień, a następnie pokazał i skomentował liczne przykłady uwzględniania na nich takich niematerialnych zjawisk i zdarzeń, jak: nazwy ulic i placów (od 1732 r.), rozróżnianie funkcji obiektów, zagadnienia własnościowe, wyznaniowe i usługi, wykazując przy tym systematyczny, aczkolwiek nierównomierny wzrost udziału tych elementów treści na kolejnych planach Warszawy.

W następnym referacie Lucyna Szaniawska (do 2013 r. Biblioteka Narodowa, Warszawa) potraktowała wybrane atlasy i mapy jako dokumenty ekspansji Rosji na wschód, aż po pacyficzne wybrzeża Ameryki Północnej, do końca XVIII w. Jako przykłady wybrała trzy ważne opracowania będące kamieniami milowymi w rozwoju kartografii ziem państwa rosyjskiego: znaną mapę Rosji Anthony’ego Jenkinsona w redakcji Abrahama Orteliusa z 1570 r., rękopiśmienny atlas Syberii Siemiona Riemiezowa z 1701 r. oraz atlas Cesarstwa Rosyjskiego zredagowany pod kierunkiem Josepha-Nicolasa Delisle’a i wydany w 1745 r. przez Rosyjską Akademię Nauk w Petersburgu.

Na polski grunt powrócili w referacie pt. *Jak mapy Eugeniusza Romera przekonały świat o istnieniu Polski – spojrzenie historyczno-metodyczne* Anna Osowska i dr Dariusz Przybytek (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu), skupiając się przede wszystkim na roli, jaką odegrał epokowy *Geograficzno-statystyczny atlas Polski* (1916) oraz na pokłosiu kartograficznym prac Biura Geograficznego przy delegacji polskiej na konferencji paryskiej w postaci wydanego w 1921 r. *Polskiego atlasu kongresowego. Atlas problèmes territoriaux de la Pologne*.

Kartografii Romerowskiej dotyczył również kolejny referat, w którym dr Waldemar Spallek (Uniwersytet Wrocławski) omówił obraz bieżących wydarzeń politycznych w latach 1934–1939, uwzględnionych w dwóch ówczesnych sztandarowych dziełach Eugeniusza Romera: dwunastym i trzynastym wydaniu *Małego atlasu geograficznego* oraz drugim wydaniu *Powszechnego atlasu geograficznego*. Referent zwrócił także uwagę na nieuwzględnione dotychczas w bibliografiach niektóre nakłady powyższych atlasów z 2. poł. lat 30., które odkryto ostatnio we wrocławskich zbiorach i wystawiono w gablocie w pobliżu sali obrad.

W referacie *Dawne mapy przedmiotem manipulacji i narzędziem propagandy* dr Dorota Borowicz (UWr) zwróciła uwagę na tę specyficzną funkcję wielu publikacji kartograficznych, celowo przeznaczonych do kształtowania określonych opinii i zachowań odbiorców poprzez odpowiedni dobór treści i rozwiązań graficznych. Szczególną grupę takich publikacji, bliżej omówionych przez referentkę stanowią mapy propagandowe wydawane najczęściej w określonych sytuacjach politycznych i społecznych, np. w okresach konfliktów zbrojnych, sporów terytorialnych i wprowadzania nowych ustrojów polityczno-gospodarczych. Przytoczone zostały przykłady takich map, m.in. wydanych w okresie pierwszej wojny światowej i rokowań pokojowych po jej zakończeniu.

Tę samą problematykę, lecz skoncentrowaną na konkretnym obiekcie i okresie, poszerzył dr Dariusz Gierczak (Herder-Institut für historische Ostmitteleuropa Forschung, Marburg) w referacie *Autoprezentacja miasta na mapach na przykładzie Bytomia w okresie Republiki Weimarskiej*. Pokazał on i skomentował osobliwą publikację propagandową z lat 20. XX w., prezentującą w formie kartograficznej górnośląski Bytom (wówczas Beuthen) jako odciętą od swojego zaplecza ofiarę podziału Górnego Śląska na część polską i niemiecką.

Z Instytutu Herdera w Marburgu przybył do Wrocławia również dr Christian Lotz, który przypomniał okoliczności pojawienia się inicjatywy opracowania i wydania we współpracy międzynarodowej jednolitej mapy ogólnoge-

ograficznej świata w skali 1:2 500 000, wysuniętej w 1956 r. przez tzw. kraje socjalistyczne. Ostatecznie obejmująca 262 arkusze mapa została opublikowana w latach 1963–1975 przez służby geodezyjno-kartograficzne tylko siedmiu państw członkowskich Układu Warszawskiego. Autor referatu wskazał ją jako odzwierciedlenie ówczesnych animozji między państwami Wschodu i Zachodu.

W krótkiej dyskusji po tych referatach głos zabrała m.in. dr hab. Beata Konopska, która opierając się na przechowywanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie materiałach z konferencji paryskiej, podała w wątpliwość ważną rolę, jaką Eugeniusz Romer przypisywał sobie w kształtowaniu opinii i decyzji w sprawie Polski i jej granic.

Trzecią sesję organizatorzy konferencji za tytułowali: „Mapy jako zapis stanu i zmian w infrastrukturze” i o takich właśnie funkcjach dokumentów kartograficznych mówili autorzy wszystkich sześciu umieszczonych tu referatów, z których trzy wygłoszono jeszcze w drugim dniu spotkania, a trzy kolejne – w ostatnim.

Tę część obrad zainaugurował dr Dariusz Brykała (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Toruń), przedstawiając wyniki analizy sieci młynów wodnych pokazanych na znanych mapach województw koronnych przedzobiorowej Rzeczypospolitej Karola Perthéesa w nowo ustalonej przez referenta średniej skali 1:234 000, a nie przyjmowanej dotychczas 1:225 000³. Na mapach tych zidentyfikowano ok. 4700 młynów, w tym prawie 400 w dorzeczu dolnej Wisły. Rozmieszczeniem młynów wodnych, ale na obszarze dzisiejszej Łodzi od XIV do XX w., ustalonym na podstawie różnych dokumentów, w tym źródeł kartograficznych, zajęła się w następnym referacie (przygotowanym wspólnie z Adamem Bartnikiem, Uniwersytetu Łódzkiego) Dorota Bartnik (Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego). Autorzy wystąpienia poinformowali, że na przebadanym obszarze pracowało

w różnych okresach w sumie 26 zlikwidowanych już młynów wodnych.

Kolejne dwa referaty dotyczyły wykorzystania dawnych map do badania zmian w infrastrukturze obszarów wiejskich. Dr Maria Jankowska (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu) mówiła o roli map topograficznych w dużych skalach (głównie 1:25 000) w ocenie zmian przebiegu i funkcji dróg w krajobrazie wsi od końca XVIII do pocz. XX w. oraz ich powiązań z obiektami dziedzictwa kulturowego (np. szlakami pielgrzymkowymi), przy czym obszarem, na którym dokonano tej oceny, były najbliższe okolice Poznania. Z kolei Wojciech Mielewsky z Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie koło Poznania, wykorzystując znajdujące się w zasobach tej placówki rękopiśmienne wielkoskalowe mapy ponad 200 wsi, prześledził zmiany dokonujące się w przestrzeni wiejskiej zachodniej części zaboru rosyjskiego w 2. poł. XIX w. w wyniku procesu uwłaszczeniowego i zabiegów melioracyjnych.

Do problematyki badania zmian elementów infrastruktury hydrotechnicznej powróciła dr Małgorzata Wiczorek (UWr) w przygotowanym wspólnie z dr. Waldemarem Spallkiem referacie pt. *Zabezpieczenia przeciwpowodziowe we wrocławskim węźle wodnym w XIX i pierwszej połowie XX wieku na podstawie niemieckiej mapy topograficznej 1:25 000 (Mestischblatt)*. Po krótkim przeglądzie wcześniejszych działań zmniejszających zagrożenie powodziowe i poprawiających warunki żeglugi na górnej i środkowej Odrze najwięcej uwagi poświęcono pracom wykonywanym w latach 1912–1917 w ramach tzw. drugiej kanalizacji Odry we Wrocławiu, doskonale udokumentowanym na kolejnych wznowieniach pokrywających ten obszar arkuszy wymienionych w tytule referatu *Mestischblattów* w skali 1:25 000.

Jako ostatni referent w ramach trzeciej sesji wystąpił dr Kamil Nieścioruk (Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie) z przygotowaną wspólnie z Małgorzatą Sosik (Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym) prezentacją postaci i dorobku architekta Karola Sicińskiego (1884–1965), zajmującego się po wojnie odbudową i rekonstrukcją Kazimierza Dolnego. Pozostawił on

³ O wynikach szczegółowych pomiarów i obliczeniach średnich skal wszystkich opublikowanych i rękopiśmiennych map województw Karola Perthéesa autor referatu poinformował we wrześniu 2013 r. na XXVII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii w Lublinie.

po sobie ok. 130 bardzo różnych rękopiśmiennych dokumentów kartograficznych pozwalających prześledzić proces twórczy oraz różne koncepcje i realizacje ich autora.

W zamykającej tę sesję dyskusji wypowiedziano się m.in.: o poszczególnych etapach i różnych aspektach regulacji Odry rozpoczętej już przez Austriaków po wielkiej powodzi w 1743 r., o wpływie przekształceń własnościowych wsi w Królestwie Polskim na możliwe do prześledzenia na mapach liczne zmiany w nazewnictwie osiedli wiejskich, a także o potrzebie zwiększenia udziału archiwistów w konferencjach poświęconych historii kartografii.

Tematem czwartej, najkrótszej sesji były zażytkowe „Zbiory kartograficzne”. Z powodu nieobecności części autorów złożyły się na nią tylko dwa referaty. W pierwszym Anna Małka w imieniu czworga współautorów z gdańskiego oddziału Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego scharakteryzowała przechowywane w jego zbiorach archiwalnych pruskie mapy geologiczne i topograficzne z XIX i pocz. XX w., przypominając przy okazji najstarszą mapę geologiczną ziem polskich Jeana-Étienne’a Guittarda z 1762 r. Z pruskich map geologicznych i geologiczno-glebowych najwartościowsze są te w skali 1:25 000, z pełną treścią topograficzną. Są także mapy w mniejszych skalach: 1:100 000, 1:200 000 i 1:500 000. Wszystkie one wykorzystane były po wojnie w Państwowym Instytucie Geologicznym jako materiał pomocniczy przy opracowywaniu map 1:300 000, a następnie 1:50 000 i 1:200 000. Korzystano z nich również w badaniach zmian linii brzegowej morza i obszarów ujściowych rzek.

Cenny i oryginalny zbiór kartograficzny Biblioteki Kórnickiej przybliżyła jego opiekunka Aneta Falk w przygotowanym wspólnie z Aleksandrą Losik-Sikorską referacie *Mapy w służbie Działyńskich i Zamojskich*. Referentka omówiła okoliczności powstania tego zbioru, gromadzonego najpierw przez Tytusa i Jana Działyńskich, a później Władysławów Zamojskich (ojca i syna), zaprezentowała najcenniejsze obiekty (m.in. *Geografię* Ptolemeusza z 1482 r.) oraz zwróciła uwagę na dużą wartość dokumentacyj-

ną niektórych zespołów, np. rękopiśmiennych map dóbr kórnickich oraz map związanych z głośnym, zakończonym w 1902 r. sporem z Węgrami o okolice Morskiego Oka.

Po krótkiej końcowej dyskusji, głównie o kórnickich zbiorach, ogólnego podsumowania obrad dokonała wiceprzewodnicząca Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN dr hab. Beata Konopska. Podziękowała wrocławskim współorganizatorom za duże zaangażowanie w przygotowanie i przeprowadzenie konferencji, pochwaliła przygotowaną z inicjatywy prof. Andrzeja Tomczaka bardzo udaną wystawę w Archiwum Państwowym, zapowiedziała wydanie materiałów konferencyjnych jako 30 tomu serii „Z Dziejów Kartografii” i zaprosiła obecnych na następne spotkanie w 2016 lub 2017 r. Jego miejsce i tematyka zostały ustalone kilka miesięcy po wrocławskiej konferencji⁴. ■

Jerzy Ostrowski
(Warszawa)

Sprawozdanie z konferencji „Województwo poznańskie w XVI w.” – Kościan, 1 lipca 2015 r.

1 lipca 2015 r. w Muzeum Regionalnym w Kościanie odbyła się konferencja pt. „Województwo poznańskie w XVI w.” Spotkanie zostało zorganizowane przez Zakład Atlasu Historycznego Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk oraz Towarzystwo Miłośników Ziemi Kościańskiej przy wsparciu Burmistrza Miasta Kościana i Starosty Kościańskiego oraz współpracy Stadniny Koni w Racocie. W spotkaniu wzięło udział dziesięć referentów, których wystąpienia podzielono na cztery panele tematyczne.

Konferencję otworzył wygłoszony w ramach pierwszego panelu – dotyczącego szeroko pojętej problematyki województwa poznańskiego

⁴ XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii odbyła się w dniach 13–15 października 2016 r. w Grudziądzu i Toruniu pod hasłem „Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”.